

Atasözü ve Deyimlerde Yaşayan Kişi Adları

Seyfullah Türkmen*

Özet: Türkçenin söz varlığı ile ilgili çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bundan dolayı bu konuyla ilgili birçok bakımdan yeni incelemelere ihtiyaç vardır. Bu yazıda atasözü ve deyimlerde yaşayan kişi adları belirlenmiş, bu adlarla ilgili açıklamalar yapılmış ve bunların atasözü ve deyimlerde kullanılış sebepleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kişi adları, Türkçe, atasözü, deyim.

Personal Names in Sayings and Idioms

Abstract: The studies dealing with Turkish vocabulary are limited in number. Therefore, new studies from various points of views on this topic are needed. In this study, personal names found in sayings and idioms are defined, explanations concerning these names are made and the reasons for using them in sayings and idioms.

Key words: Personal names, Turkish, saying, idiom.

Elimizde yeterli kaynak bulunmasına rağmen Türkçe söz varlığı üzerine yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıdır. Hâlbuki söz varlığı, dil araştırmaları için son derece verimli bir alandır. Atasözleri ve deyimler, Türkçenin söz varlığının önemli malzemeleridir. Bunlar üzerinde çeşitli bakımlardan pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada da atasözü ve deyimlerde geçen kişi adları ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

Kişi adların deyimlerde sık, atasözlerinde ise daha az rastlanır. Bu durum, atasözlerinin çok genel, deyimlerin daha özel anlamlar ifade etmesiyle ilgili olmalıdır.

Atasözü ve deyimlerin çıkış noktasında birçoğunun kim olduğu bilinen kişi adları, bu sözler halka mal olduktan sonra kimliklerini kaybedebilir. Böyle olsa da dili kullananlar bu kişileri yaşamış olarak kabul ederler. Yaşanmışlık, inandırıcılık ve gerçekliğin de vurgulayıcısıdır. Birçok fıkranın Nasrettin

---

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / YOZGAT turkmens74@yahoo.com

Hoca'ya atfedilmesinde de böyle bir durum olduğunu düşünülebilir. “Günlerden bir gün adamın biri” yerine “Nasrettin Hoca bir gün” ifadesini kullanmak anlatılan fıkrayı daha güçlü ve inandırıcı yapmakta, insanların zihninde oluşan “Bu adam kim?” sorusuna da cevap bulunmaktadır.

Atasözü ve deyimlerde kişi adlarının kullanımında, bu isimlerin duygu değeri de etkilidir. Bazı isimler uzun zaman içinde çok güçlü bir çağrışım ve duygu değerine sahip olur. Bir konu anlatılırken, bir eser yazılırken bu isimlerden yararlanılır. Türk şiirinde Leylâ ile Mecnun ve Yusuf ile Züleyha isimlerinin sık kullanılması bundan dolayıdır.

Atasözü ve deyimlerdeki kişi adları üzerinde daha önce Kerim Yund durmuştur. “Atasözlerimizde Kişi Adları” (Yund 1967) başlıklı yazıya Yund, “*Türk atasözleri deyimleri çok çeşitli yönlerde işlenip değerlendirilmek ister. Şinasi’den beri bilerek üzerinde durulan ve derlenen atasözlerimiz yer altından henüz çıkarılan bir maden gibidir. Bunu arıtmak bilim ışığı altında işlemek ve duyguyu arttırıcı yönlerini açığa çıkarmak gereklidir.*” (Yund 1967: 18) sözleriyle başlar. Yund, bu yazısında kişi adlarını, bunların yer aldığı atasözü ve deyimleri bir araya getirmiş, bunları alfabetik olarak sıralamıştır. Yund’un çalışması bu konuya dikkat çeken ilk yazı olması bakımından önemlidir. Ancak sıraladığı bu sözlerin anlamları üzerinde durmamış ve bunları herhangi bir tasnife tabi tutmamıştır.

Yund, yazısında “*İleriki yazılarımızda atasözlerimizde adı geçen kişilerimizden bulabildiklerimizin biyografyasını ve resimlerini de yayımlayacağız.*” (Yund 1967: 18) demektedir. Ancak kaynaklarda Yund’un böyle bir çalışmasına rastlamadık.

Andreas Tietze’nin de kişi adlarına dikkat çektiği görülmektedir. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde* şahıs adlarıyla oluşturulmuş söz varlığına değinmiş ve **Abbâs yolcu** maddesinde şu açıklamalarda bulunmuştur:

Abbâs yolcu ‘(birisinin) yola çıkması gerek’ < Ar. ‘Abbâs ‘erkek adı’ ve yolcu. Tâbirin menşei malûm değildir. * *Öyle görünüyor ki Abbas yolcu.* ‘Galiba ölmesi mukadder.’ (M. Buyrukçu 1961 s. 50). Türkçede bir zamanlar yaşamış bir insanı, bir hikâye kahramanı ya da tasvirî kişileri hatırlatan şahıs isimlerine sık sık rastlanır. Bunların menşeleri nadiren belirlenebilir. Türkçede şahıs isimlerindeki bu mâna gelişmesine uyanlardan A-E cildinde yer alanları şunlardır: *Abbâs yolcu, Abdülhamidin sol taşağından düşmüş, adam, Adem baba* (b. Adem I), *ağustos, Agobun kazı gibi* (b. Agop), *Ahfeşin keçisi gibi* (b. Ahfeş), *ahmedek, Ahmedin öküzü* (b. Ahmed), *akademi, Alevi I ve II, alfons, alık Emeti / alık Raziye / alık Safai* (b. alık I), *Ali Cengiz oyunu, Ali... Veli..., alyon, amper, âsaf, avniye, barbut II, barem, barok, begonvil, bekri, Bektaşî, Bismark pantolonu, Boğdan, borani, boykot, Buda, budist, budizm, buhurumeryem, but /*

put, celâli, cello bello, centiyane, Coni, conkikirik, çorçil / çörçil I ve II, dalgacı Mahmut (b. dalga I), deccal / teccal, dekovil, deli Raziye (b. delü / deli), Dıral dedenin düdüğü gibi, Dingonun ahırı (b. Dingo), dinyakos ayakkabısı, dizel I ve II, doğrucu Davut, dover, düttürü Leyla, erkek Fatma (b. erkek), enveri / enveriye, epiküryen (Tietze 2002: 73).

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin sadece A-E cildi basılabildiği için Tietze'nin topladığı diğer örneklerle ulaşamıyoruz. Ancak A-E cildinden anlaşıldığına göre Tietze, bu konudaki bütün örnekleri tespit etmeye çalışmıştır. O, bugün bir kişi adından geldiği dahi hissedilemeyen adam, barok, alyon, amper gibi kelimeleri de bu gruba dahil etmektedir. Bu durum, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nden beklenen bir yaklaşım tarzıdır.

Bu çalışmada atasözü ve deyimlerde kullanılan, kişi adı oldukları hâlâ açık bir şekilde görülen örnekler üzerinde durulmaktadır. Adı geçen tarihî kişilerle ilgili olarak kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Atasözü ve deyimlerde yer alan kişi adları dört grupta incelenmiştir. Bunlar “Türk kültüründe önemli iz bırakmış tarihî kişilerin adları”, “kafiye ve söz sanatı yapabilmek için kullanılan adlar”, “diğer kişi adları” ve “şahıs ismi olmadığı hâlde öyle algılanan adlar” şeklindedir. Sıralama, kişi adları dikkate alınarak yapılmış, adın içinde yer aldığı atasözü, deyim, anlamı ve kaynaklarıyla birlikte belirtilmiştir. Şimdi bu adlara ve yer aldıkları atasözü ve deyimlere bakabiliriz.

1. Türk kültüründe önemli iz bırakmış tarihî kişilerin adları:

Peygamber, padişah adları, Türk ve dünya tarihindeki meşhur tarihî kişilerin adları bu grupta değerlendirilecektir. Bu kişiler hakkında birkaç cümle ile bilgi vermenin, bunlarla ilgili olarak anlatılan hikâye ve olayların kısaca anlatılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Böylece söz varlığının nasıl ortaya çıktığı, bunların hangi anlamda kullanıldığı daha açık hâle gelecektir.

Abbas: *Abbas yolcu* “yola çıkacak kimse” (TS 2005: 2) deyiminde geçen bu adın sahibinin Abbas Molla veya Abbas Hoca adında bir halk şairi olduğu ileri sürülmektedir. Bu kişi İran, Hindistan, Azerbaycan, Arabistan, Mısır, Kafkasya bölgelerinde gezip tatlı dili ve hoş sohbetiyle çok sevilmiştir. Gittiği yerlerde “Aman gitme, ne olur biraz daha kal!” diye ısrar edenlere Abbas Hoca “Yok edendiler! Yolcudur Abbas, bağlasan da durmaz!” der ve heybesini omuzladığı gibi başka bir yere doğru yola çıkarmış (Tatlı 2005: 57-58).

Abdurrahman Çelebi: *Koyunun bulunmadığı (olmadığı) yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler (Adam kıtlığında keçiye Abdurrahman Çelebi derler.)* “İstenilen nitelikteki şey bulunmadığında onun daha düşük nitelikte olanına da razı olunur.” (TS 2005: 1225) şeklinde sık kullandığımız atasözünde geçen Abdurrahman Çelebi adının kime ait olduğu çok açık değildir. Ancak

önemli din büyüklerinden bazılarının adlarının Abdurrahman olması bu atasözünün ortaya çıkmasında etkili olmuş olmalıdır. Cennetle müjdelenen on kişi (=aşere-i mübeşşere)den birinin adının Abdurrahman olduğu bilinmektedir. XV. yüzyılda, Fatih Sultan Mehmet devrinde yaşamış tasavvuf büyüklerinden birinin Abdurrahman Çelebi, ondan daha sonra İstanbul kadılığı ve müderrislik yapan bir zatın adının Abdurrahman Çelebi Efendi (?-1517) olduğunu görüyoruz (Meydan Larousse 1992: 23). Beyazıd-i Bestami külliyesinde kabri bulunan kişilerden birinin adı da Abdurrahman Çelebi'dir. Bu kişinin çok dindar olduğu, bazı kerametler gösterdiği ve bu şekilde insanlar arasında şöhret bulduğu söylenmektedir.

Abdurrahman Çelebi isminin kâmil (olgun, dindar, üstün) insanlar için ortak bir kullanım kazandığı anlaşılmaktadır. Zaten hem *Abdurrahman* hem de *Çelebi* kelimesinin “eğitim görmüş, dindar, olgun, efendi insan” çağrışımı yaptığı açıktır. Konya Mevlevihanesi postnişini olan kişiye “çelebi efendi”, bu makama da “çelebilik makamı” adı verildiği hatırlanmalıdır. Padişahlara kılıç kuşatma işini de çelebi efendiler yerine getirmektedir (Pakalın 1983: 345).

Âdem: Bütün insanlığın atası kabul edilen Hazret-i Âdem, hem ilk insan hem de ilk peygamber olarak Türkçenin söz varlığında yerini almıştır. Âdem isminin genelleşerek “adam, insan” anlamını kazandığı görülmektedir. *Âdemin çektiği dili belâsı* “İnsanın başına ne gelirse dilinden gelir.” (Ayverdi 2008: 29) atasözünde bu genelleşme çok açıktır. Diğer örnekler şunlardır: *Âdem baba* “İnsanlığın babası, Hz. Âdem” (TS 2005: 22), *Hazret-i Âdem kıyafeti* “anadan doğma” (Yurtbaşı 1996: 268), *âdem elması* “Erkeklerde boynun ön tarafındaki çikıntı, gırtlak çıkıntısı” (Ayverdi 2008: 29).

Ahfeş: “Söylenen sözü anlamadan kafa sallayarak onaylamak” (TS 2005: 42) anlamında kullanılan *Ahfeş'in keçisi gibi başını sallamak* deyiminde geçen Ahfeş, bir Arap gramercisidir. Keçisine ders verip “Anladın mı?” diyerek yularını çeken Ahfeş, bir süre sonra keçiyeye yuları çekmeden de başını sallamayı öğretmiştir (Bahadınlı 1996:17-18; Pala 2002: 24-25).

Ali Paşa: Bu isim *Ali Paşa narhı (vergisi) gibi* “önce verilip sonra geri alınan değerli hediyeler: *Verdiğine pişman mı oldun, Ali Paşa vergisi mi bu?*” (Yurtbaşı 1996: 36) deyiminde kullanılmaktadır. Burada geçen Ali Paşa'nın Semiz Ali Paşa olduğu düşünülmektedir. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde bu deyimle ilgili olarak şu bilgi kayıtlıdır: “*Ali Paşa vergisi*. Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Semiz Ali Paşa bol bol vaat eder, lâkin çoğunu yapmaz veya yapamazdı. Halk onun bu yerine getiremediği vaatleri için bunu söylediğinden, öldükten sonra da bir şey vermeği vaat edip de yerine getirmeyenler hakkında kullanılır oldu.” (Pakalın 1983: 52).

Aşil: *Aşil topuğu* deyiminde geçmektedir. Aşil, yani Akhilleus bir efsane

kahramanıdır. Aşil'e ne ok ne de kılıç işler. Onun tek zayıf yeri topuğudur. Aşil topuğundan vurulup öldürülmüştür (Şenyapılı 2003: 24). Böylece “insanın zayıf yanı” için *Aşil topuğu* sözü kullanılır olmuştur.

Arzu / Kanber: “Birbirinden ayrı olmama, hep birlikte olma” durumunu anlatan *Misk ile anber Arzu ile Kanber* (MKB 2001: 93)deyiminde geçen bu iki ad, 17. yüzyılda ortaya çıktığı sanılan efsanevi bir Türk halk hikâyesinde geçen iki kişiye aittir.

Azrail: “Tanrı buyruğu ile insanların canını almakla görevli melek” (TS 2005: 169) olan Azrail'in ismi şu şekillerde geçmektedir: *Azrail olmak* “çok korkulu ve zorba olmak” (Yurtbaşı 1996: 66), *Azrail'e bir can borcu olmak* (veya *kalmak*) “1) nasıl olsa öleceğini kabullenmek; 2) hiç kimseye borcu kalmamak, bütün borçlarından kurtulmak. *Azrail'in elinden kurtulmak* ölümden kurtulmak. *Azrail'le burun buruna gelmek* ölümlerle karşı karşıya gelmek.” (TS 2005: 169), *Azrail gibi insanın yakasında bitmek* (MKB 2001: 45), *Azrail'e bahane bulunmaz* (MKB 2001: 45) ve *Azrail gelince oğul, uşak sormaz* “1) Azrail ‘yetişmemiş çocukluğun var mı?’ diye sormaz. Hiçbir mazeret de kabul etmez. 2) Azrail, büyük, küçük demez; eceli gelenin canını alır.” (Aksoy 1984: 154), *Doğuran kadın Azraili yenmiş* “Yeni doğan çocuklarda ölüm çok olur. Kadın bir, iki üç çocuk doğurur. Bakarsınız ki bunları Azrail alıp götürüyor. Ama kadın yılmaz, doğurmaya devam ederse, Azrail'in almayacaklarını da dünyaya getirir. Böylece onu yenmiş olur.” (Aksoy 1984: 209).

Bekri Mustafa: IV. Murat zamanında yaşamış, sarhoşluğu ve güzel nükteleri ile tanınan Bekri Mustafa, Türk fıkra tiplerinden biridir (Yıldırım 1999: 27-28). *Bekri Mustafa* “Sarhoş, ayyaş, alkolik, yerinde kullanılır bir tabirdir. Bekri Mustafa, ayyaşlıkla tarihe geçmiş bir sima olduğu için alkolikler hakkında kullanılmıştır.” (Pakalın 1983: 196) ve *Bekri Mustafa kadı (imam) olunca dünyanın ne olacağı anlaşılır* (MKB 2001: 45) “İşler ehil olmayan kişilere kaldı, düzen bozuldu.” şeklinde kullanılır.

Brütüs: *Sen de mi Brütüs* “Bir dosttan gelen beklenmedik ihanet üzerine söylenir.” (Yurtbaşı 1996: 432) deyiminde adı geçen Brütüs, Jül Sezar'ın manevi oğludur. Ancak Sezar'ı öldürenlerden biri de odur. Sezar, Brütüs'ün elindeki hançeri görünce bu sözü söylemiştir (Bahadınlı 1996: 73-74).

Çapanoğlu: *Altından Çapanoğlu çıkmak* ve *Çapanoğlu'nun abdest suyu gibi* deyimlerinde karşımıza çıkan Çapanoğulları XVIII-XIX. yüzyıllarda Bozok merkez olmak üzere Orta Anadolu'da hakimiyet kuran bir ailedir (Mert 1993: 221-224). Osmanlı yönetiminde söz sahibi olan ve bu sebeple kendisinden çekinilen, korkulan çok önemli bir sülaledir. *Altından Çapanoğlu çıkmak* “girişilen işte başa dert olacak bir durumla karşılaşmak” (TS 2005: 82) deyimini Çapanoğlu sülalesinin bu durumlarına işaret etmektedir (Şenyapılı 2003: 66-67).

Çapanoğlu'nun abdest suyu gibi “suyu fazla, tatsız, tuzsuz ve kötü görünümlü olan (içilecek şeyler)” (TS 2005: 393) deyiminde ise bu ailenin eğitim düzeyi ile ilgili bir durum ifade edilmektedir. Hattatlıkla uğraşan Çapanoğlu beylerinden birinin abdest aldığı anda ellerindeki mürekkep suya karışarak suyun rengini değiştirmektedir.

Davut Paşa: *Sivrisinek neferimiz Davutpaşa seferimiz* (MKB 2001: 120) sözünde geçen Davutpaşa, Osmanlılar zamanında Rumeli ve Avrupa'ya sefere çıkan askerlerin toplanma yeri olan *Davutpaşa Sahrası* biçiminden kısaltılmıştır. Bu yerin planı II. Bayezit'in veziriazamı Koca Davut Paşa (?-1499) tarafından yapıldığı için Davutpaşa Sahrası olarak adlandırılmıştır (Uzunçarşılı 1988: 496-498; Özcan 1994: 44-45). Bu alana II. Mahmut (1785-1839) zamanında bir kışla yapılmıştır. Burası 1999 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'ne verilmiştir (Bayrak 2004: 74).

Deli Mustafa: Türkçede “İşler yolunda gitmedi.” anlamında *Felek Deli Mustafa'ya yâr olmadı* (MKB 2001: 129) şeklinde kullanılan bir söz vardır. Bu sözün 15. Osmanlı padişahı olan I. Mustafa (1592-1639) için söylenmiş olduğunu düşünmekteyiz. I. Mustafa sarayın havuzuna, denizde balıklara altın para atmak gibi hareketlerinden dolayı Deli Mustafa olarak anılmaktadır. Saltanatı, istemediği hâlde devlet erkânının baskısıyla kabul etmek zorunda kalmış, tahta çıktıktan üç ay sonra tahttan indirilmiştir. Yerine geçen II. Osman da zorla tahttan indirilince yine I. Mustafa, tahta geçmiştir. Şeyhülislam Yahya Efendi ve devlet erkânı I. Mustafa'yı ikinci defa tahttan indirerek yerine IV. Murat'ı getirme kararı aldı (Kocatürk 1965: 203-205). Bu durum, Türkçenin söz varlığında da kendine yer bulmuş, I. Mustafa talihi yaver gitmeyenlerin bir sembolü olmuştur.

Demokles: *Demokles'in kılıcı* “her an gerçekleşebilecek tehlike” (TS 2005: 495) deyiminde yaşayan bu isim, Kral Dionysos'un sarayında yaşamış bir kişiye aittir. Demokles'e hükümdarlığın ne kadar zor bir iş olduğunu anlatmak için onu kendi tahtına oturtan kral, tahtın tepesine at kılına bağlı keskin bir kılıç astırarak ona bir ders vermek istemiştir (Bahadımlı 1996: 36-37; Pala 2002: 68-69).

Dıral Dede: *Dıral Dedenin düdüğü gibi kalmak* “kimsesiz, tek başına, açıkta, aç kalmak” (Yurtbaşı 1996: 167) ve *Dıral Dedenin düdüğü gibi ötme* (MKB 2001: 98) gibi söz varlığında adı geçen Dıral Dede hakkında kaynaklarda bir bilgi bulamadık.

Dingo: “Girenin çıkanın belli olmadığı yer.” (TS 2005: 533) anlamında kullanılan *Dingonun ahır* deyiminin kaynağıyla ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır:

Atlı tramvayların ilk yıllarında, tramvay idaresinin çeşitli semtlerde ahırları, beygir tavlaları varmış. Tramvaylara koşulan atlar, belirli saatlerde

çalıştırıldıktan sonra, bu ahırlara teslim edilirmiş. Tatavla semtindeki bir tavlaya, Dingo lakabında sarhoş bir Rum kâhya vermişler. Dingo, ahırda durmaz, ikide bir yakındaki meyhanede kafayı çekmeye gidermiş. Tramvay sürücüleri, yorgun atları getirir, ahırda Dingo'yu bulamayınca, kendi bildikleri gibi bir çift atı, tramvaya koşmak üzere alıp götürürlermiş. Bazen de biraz önce başka bir sürücünün getirdiği yorgun atları, dinlenmiş atlar zannederek alıp götürdükleri olurmuş (Yolcu 2008: 166).

Bu karmaşadan, düzensizlikten, girenin çıkanın belli olmamasından dolayı “Burası Dingo'nun ahırını mı giren çıkan belli değil.” sözü kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözün zamanla kısaltılarak *Dingonun ahırını* biçimini aldığı anlaşılmaktadır.

Diyojen: *Diyojenin feneri, Diyojenin fıçısı*, deyimlerinde yaşayan Diyojen (Diogenes M.Ö. 411-324), bir fıçı içinde yaşayan, insanlardan hiçbir yardım kabul etmeyen biridir. Onun Büyük İskender'e söylediği “Gölge etme başka ihsan istemem.” sözü meşhurdur. Gündüz vakti Atina sokaklarında fenerini yakarak “Adam arıyorum.” diyerek dolaşması da unutulmamıştır (Bahadınlı 1996: 44-45).

Ebussuut Efendi: Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim döneminde 27 yıl kadar şeyhülislamlık yapmış Ebussuut Efendi (1491-1574) Kur'an tefsiri, fetvaları ve örnek ahlâkı ile şöhret bulmuştur (Aydemir 1989). Bu ünlü şahsiyet, Türkçede kullanılan *Ebussuut Efendinin gelini gibi* “çok kapalı giyinen kız veya kadın.” ve *Ebussuut Efendinin torunu gibi* “eskiye çok bağlı, tutucu” (TS 2005: 598) deyimlerinde hâlâ hatırlanmaktadır.

Eyüp: “En ağır ve sürekli üzüntülerden bile yakınmayanın büyük ve uzun sabrı.” (Aksoy 1984: 651) anlamında kullandığımız *Eyüp sabrı* deyiminde geçen kişi, Hz. Eyyûp peygamberdir. Hz. Eyyûp, çok büyük sıkıntılara, hastalıklara göğüs geren; sabrı, tevekkülü ve güzel vasıfları ile insanlara örnek olan bir peygamber olarak bilinmektedir. Zor durumda olanlara *Allah Eyüp sabrı versin* diye dua edilir.

Halil İbrahim: *Halil İbrahim bereketi* “bolluk, refah” (TS 2005: 835) ve *Halil İbrahim sofrası* “Nimetleri çok bol olan, herkese açık bereketli sofrası” (Ayverdi 2008: 1175) sözünde geçen Halil İbrahim, Hz. İbrahim'dir (Pakalın 1983: 710). Hz. İbrahim, çok cömert ve insanlara bol bol ikram eden bir kimse olduğu için Halil İbrahim sofrası ve bereketi meşhur olmuştur.

Hızır: Hızır, peygamber veya veli bir kişi olarak düşünülen biridir (Ayverdi 2008: 1283). Onun ölümsüz olduğu, ayak bastığı yerin yeşerdiği söylenir. (Çelebi 1998: 406-409).

Hızır, Türkçe atasözü ve deyimlerde şu biçimlerde geçer: *Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez* “sıkıntıda olanları avutmak ve yüreklendirmek için söylenen

bir söz” (TS: 1247), *Hızır gibi yetişmek* “birinin en sıkışık bir zamanında, beklemediği biri, yardımına yetişmek” (TS 2005: 888), *Hızır’a külah giydirir*; “çok zeki ve kurnaz” (Yurtbaşı 1996: 272).

İbiş: *İbiş gibi* deyiimiyle ilgili olarak *Türkçe Sözlük*’teki “*İbiş* 1. Orta oyununda çoğu kez aptal uşak rolünü oynayan komedyen. 2. *mec.* Şapşal, palyaço. *ibiş gibi* yüz ve davranışları gülünç olan (kimse).” (TS 2005: 924) maddeleri bizi aydınlatmaktadır. *İbiş*’in *İbrahim* isminden bir kısalma olduğu düşünülmektedir (Aksan 1998: 123).

İsa / Musa: *Hem İsa’yı hem de Musa’yı memnun etmek* “birbirine karşı olan iki kişiyi bir anda hoşnut edecek davranışta bulunmak” (Yurtbaşı 1996: 269) ve *Her firavunun bir Musa’sı çıkar (olur)* (MKB 2001:) “Her kötünün karşısına onunla mücadele edecek biri çıkar.” sözlerinde Hz. İsa ve Hz. Musa peygamberin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Kâni / Yani: *Kırk yıllık Kâni olur mu Yani* “Eskimiş bir alışkanlık kolay kolay değişmez.” (TS 1161) deyiimiyle ilgili olarak Tokatlı Kâni’nin Hristiyan bir kıza âşık olması, kızın ondan Hristiyanlığı kabul etmesini istemesi üzerine Kâni’nin , “Kırk yıllık Kâni olur mu Yani!” dediği meşhurdur (Pala 2002: 135-136). Burada geçen *Kâni* bir Türk, Müslüman adı, *Yani* de yaygın bir Hristiyan adıdır. Bu deyim *Türkçe Sözlük*’te *kırkyıllık Yani, olur mu Kâni* biçiminde geçtiğini de belirtmek gerekir (TS 2005: 1161). Sözü her iki biçiminin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Karagöz: Karagöz bir gölge oyunudur. Oyunda Karagöz saf, iyi niyetli, okumamış, cahil bir halk adamını, Hacivat ise okumuş, bilgili, kültürlü birini temsil etmektedir (Sönmez 2000; Kudret 1968). Halk, Hacivat’tan çok Karagöz tipini hatırlamaktadır. Türkçede kullanılan *Karagöz oynatmak* “komik bir durum yaratmak”, *Karagözlük etmek* “güldürüp eğlendirecek davranışlarda bulunmak” (TS 2005: 1076) ve “cahilliği, uygunsuzluğu, göstermelik ve yanlış yapılan işleri” anlatan *Karagözden cahil, Karagöz göstermeliği, Karagöz perdeyi topladı, Karagözün atı gibi tepinmek, Karagözün düğünü* sözlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Karakuş: “Kanun, kural, mantık ölçülerine dayanmayan karar” anlamında *hük-m-i Karakuşî* ve *Karakuşî hüküm* tarzında kullanılan deyimde geçen kişi, Karakuş lakaplı bir hükümdar veya hakim ile ilgilidir. Bu kişi, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekrî Mustafa gibi biridir. Verdiği hükümler adaletsizliğin, yanlış karar vermenin, aptallığın, uygunsuzluğun birer örneği olmuştur (Pala 2002: 124-126).

Karun: *Karun gibi, Karun gibi zengin* deyimlerinde adı geçen Karun, Hz. Musa zamanında yaşamış, zenginliğiyle tanınan bir kişidir. Zenginliğiyle böbürlenen Karun’un bütün hazinesinin yerle bir olduğu söylenmektedir

(Albayrak 2004: 304). Karun, dilimizde zenginliğin sembolü olmuş bir isimdir.

Kerem: *Kerem gibi yanmak* “aşk ateşinden gönlü acılar içinde kıvrılmak” ve *Kerem’in arpa tarlası gibi yanmak* “aşk yüzünden derin acı çekmek” (Yurtbaşı 1996: 332) deyimlerinde adı geçen Kerem, meşhur Kerem ile Aslı hikâyesinin erkek kahramanıdır. Aslı’ya kavuşamamanın verdiği ateşle ağzından çıkan ahla tutuşup kül olmuştur. Bu ateş daha sonra Aslı’yı da yakıp kül edecektir (Duyamaz 2001).

Köroğlu / Ayvaz: *Bir Köroğlu bir Ayvaz* “Bir karı, bir koca, çoluk çocuk yok.” (Aksoy 1984: 536) deyiminde kullandığımız bu iki isim meşhur Köroğlu ve onun has adamı olan Ayvaz’a işaret etmektedir (Boratav 1984).

Leylâ / Mecnun: *Mecnun ile Leylâ misali* “kara sevdalı”, *Mecnun gibi gezmek* “aklı bir karış havada ve gönlü sevdalı dolaşmak” (Yurtbaşı 1996: 370), *Leylâ olmak* “sarhoş olmak” (Yurtbaşı 1996: 363) deyimlerinde adı geçen Leylâ ile Mecnun, Arap efsanesine dayanan, Türkler tarafından çok beğenilen bir aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Asıl ismi *Kays* olan genci, Leylâ’nın aşkı *Mecnun* “çılgın, deli” etmiştir. Bu aşk hikâyesi birçok şair tarafından kaleme alınmış, fakat en çok sevileni Fuzulî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’u olmuştur (Doğan 2007).

Lokman Hekim: Lokman Hekim, her derdin devasını bilen bilge kişidir (Onay 1993; 276-277; Bayat 2000). Lokman Hekim ile ilgili olarak söz varlığımızda şu sözler bulunmaktadır: *Lokman Hekim gelse çare bulunmaz. Lokman Hekimin ye dediği “güzel yiyecek”.* *Çaresiz derde Lokman bile çaresiz kalır. Ecele çare olsaydı Lokman Hekim bulurdu* (Bayat 2000).

Mahmut: *Vermemiş (vermeyince)mabut neylesin Mahmut* “Tanrı, geniş bir yaşama ya da yetenek kısmet etmemişse kulun elinden ne gelir?” (Aksoy 1984: 373) atasözünde geçen Mahmut’un, II. Mahmut olduğu söylenir. II. Mahmut, fakir birinin durumunu düzeltmek için her gün bir tepsi baklava, baklavaların altında da birer tane altın gönderir. Ancak fakir bu baklavaları eve götürmeden satmaktadır. Fakiri saraya götüren Padişah, fakire bir kürek vererek hazineye daldırmasını söyler. Fakir, küreği ters daldırdığı için sadece birkaç altın çıkarabilir. Bunun üzerine II. Mahmut’un yukarıdaki sözü söylediği anlatılır (Bahadınlı 1996: 80-81).

Mahmut Paşa: *İçerisi Mahmut Paşa çarşısı* “içerisi çok karışık” (Yurtbaşı 1996: 279) deyiminde adı geçen kişinin, Fatih Sultan Mehmet’in sadrazamı ve bu çarşayı yaptıran Mahmut Paşa (öl. 1474) olduğu anlaşılmaktadır (Tekindağ 1988: 183-188). İstanbul Eminönü’nde yer alan bu semt ve alışveriş yeri, adını burada bulunan Mahmut Paşa Camii ve Hamamı’ndan almıştır (Bayrak 2004: 174). Burası için kısaca *Mahmut Paşa* ismi kullanılmaktadır.

Marko Paşa: *Derdini Marko Paşaya anlat* “Yakınmanı dinleyecek kimse yok.” (TS 2005: 508) deyiminde adı geçen kişi, Rum asıllı bir Osmanlı

hekimidir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin kurulmasında katkıda bulunan Marko Paşa, çok sabırlı olmasıyla tanınmaktadır. Hastalarını uzun uzun, sabırla dinleyen, onlara yardım etmeye çalışan Marko Paşa, 1888 yılında vefat etmiştir (Bahadınlı 1996:37-38; Üstün 2001; Yolcu 2008: 165).

Mazhar Osman: Mazhar Osman (1884-1951), Türkiye’de ilk modern ruh sağlığı hastanesini kuran kişidir (Meydan Larousse Cilt: 19, s. 570). Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, bir dönem Mazhar Osman Hastanesi olarak anıldığı için halk, kısaca burayı *Mazhar Osman* veya *Bakırköy* şeklinde adlandırmaktadır.

Mehmet Ağa: *Sarı çizmeli Mehmet Ağa* “Adresi ve kimliği belirlenmemiş bir kişi” (Aksoy 1984: 867) deyiminde adı geçen Mehmet Ağa ile ilgili olarak anlatılanları kısaca aktarmak faydalı olur. Sarı çizmenin moda olduğu bir zamanda İzmir eşrafından biri alacak defterine borçlunun ismini Mehmet Ağa olarak kaydetmiştir. Borcun ödenme vaktinde uşağını gönderip sarı çizme giyen Mehmet Ağa’yı buldurmak istemiş. Uşak bir Mehmet Ağa bulmuş ama borçlu olan kişi değilmiş. Bunun üzerine esnaf uşağı paylamaya başlar. Uşak da “-Bey, demiş, burası koca şehir, sarı çizmeli de çoktu; Mehmet Ağa da. Seninkini yaz deftere bir daha!” (Pala 2002: 177-178).

Mehmet Efendi: Hiç uygun olmayan vakitte hiç uygun olmayan bir hareket yapan, yahut laf söyleyenler için kullanılan *Münasebetsiz Mehmet Efendi* deyiminde geçen kişinin, Cağaloğlu yokuşunun en dik yerinde Sultan Mahmut’un faytonunu durdurup “Padişahım, acaba zurna çalmasını bilir misiniz?” diye soran Mehmet Efendi adında biri olduğu söylenir (Pala 2002: 159-160).

Molla Kasım: *Molla Kasım* “her konuda bilgisi, söyleyecek sözü olan, her işten anlayan kişi” anlamında kullanılan bu isim, Yunus Emre’nin bir şiirinde *Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme / Seni sigaya çeker bir Molla Kasım gelir* biçiminde geçmektedir. Halk arasında bu ismin, Yunus Emre’nin şiirlerini bunlar şeriata uygun değil diyerek yırtan, yakan, suya atan bir kişiye ait olduğuna dair bir rivayet ortaya çıkmıştır (Banarlı 1987: 336; Pala 2002: 155-156).

Muhammet: Hz. Muhammet’in ismi *İsa’yı küstürdü Muhammet’i memnun edemedi* “İyilik edeyim derken kimseyi memnun edemedi.” (TS 2005: 981) şeklinde bir defa geçmektedir. Bu durumun sebebi Hz. Muhammet’in isminin her yerde, her zaman anılmasının Müslüman Türk halkı tarafından uygun görülmemesinin bir sonucudur.

Nasrettin Hoca: Nasrettin Hoca, Türk milletinin büyük bir mizah karakteridir (Yıldırım 1999: 25-26; Tecer 1988: 109-114). Fıkralarından birçoğu kısalarak deyim (“ipe un sermek” vb.) ve atasözü (“Parayı veren düdüğü çalar.”) hâlini almıştır. Hoca’nın kendisi gibi türbesinin de insanları güldürmeye devam

ettiği anlaşılmaktadır. *Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi üç tarafı açık* sözünde hem türbenin, hem de Hoca'ya yakışır biçimde sıra dışı, dikkat çekici bir durumun farkına varmaktayız.

Nuh: Yaklaşık bin yıl yaşadığı söylenen, ilk gemiyi yapan kişi olarak bilinen Hz. Nuh, *Nuh der peygamber demez* “İnanç ve düşüncesini kolay kolay değiştirmez.” ve *Nuh nebiden (Hazret-i Nuh'tan) kalma* “çok eski, çoktan modası geçmiş, köhnemiş” (TS 2005: 1482) deyimlerinde adı geçen bir peygamberdir.

Recep: *Atma Recep din kardeşiyiz* “söylediklerin hep yalan, abartma, ancak biz bunun farkındayız.” (TS 2005: 146) deyiminde geçen bu isimle ilgili olarak şu hikâye meşhurdur: “-More atmayın, biz de din kardeşiyiz, teslim olacağız.” diyerek teslim olan Arnavut eşkiyası Recep, teslim oluyor, az bir ceza ile kurtuluyor. Recep bu olayı “More vallahi gebertirecektim zaptiyeleri, çoğumuz çocuğumuz var deyip ağladılar, acıdım da bıraktım” şeklinde anlatınca işin iç yüzünü bilen birisi: “Atma Recep biz de din kardeşiyiz...” deyiverir (Tatlı 2005: 61).

Süleyman: *Dünya Hazret-i Süleyman'a (Sultan Süleyman'a) kalmamış* “Herkes bu dünyadan bir gün gidecektir.” ve *Mühür kimdeyse Süleyman odur* “Bir işte yetki kimde ise kuvvet ondadır.” (TS 2005: 1432) şeklinde söz varlığımızda adı geçen kişinin Hz. Süleyman olduğu anlaşılıyor. Hz. Süleyman'ın Mısır'dan Fırat'a kadar uzanan bir krallık devraldığı ve kısa sürede hâkimiyetini güçlendirdiği, cinlerden ve insanlardan oluşan bir ordu kurduğu, muhteşem bir saraydan ülkeyi yönettiği anlatılmaktadır (Walker 1979: 172-174; Albayrak 2004: 476-477).

Vehbi: Bu isim *Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi* “İşin iç yüzü, gerçeği öğrenildi.” (TS 2005: 102) deyiminde geçmektedir. *Kerrake* “ince softan hafif ve dar bir üstlük” (TS 2005: 1141) anlamındadır. Anlatılanlara göre Vehbi, bir gece bekçisi (ases)nin adıdır. Çapkınlığa gittiği ev zaptiyeler tarafından basıldığında kendisi bir yere saklanmış fakat askıda asılı olan üniforma (kerrake)sı kendisini ele vermiştir. Kerrakeyi görüp kime ait olduğunu anlayan zaptiyeler “Anlaşıldı, Vehbi'nin kerrakesi.” demişler ve bu söz zamanla “İşin iç yüzü meydana çıktı.” anlamında kullanılır hâle gelmiştir.

Voyvoda: *Voyvoda kesilmek* “kendini beysanmak” (TS:2096) deyimindeki Voyvoda, Slav dillerinde prens ve kral anlamına gelir ve Osmanlıların Eflak ve Boğdan beylerine verdikleri unvandır. Osmanlı Devleti'nde bazı yerlerin vergisini toplamakla görevlendirilen memurlara da bu ad verilmektedir. Bu görevlilerin halktan “arpa, buğday, bal, yağ, koyun” vb. şeyleri zorla almaya başlaması üzerine bunları denetleyen bir müfettiş görevlendirilmiştir (Ayverdi 2008: 3371; Pakalın 1983: 598).

Türkleri kazıklar üzerine attırdığı için *Kazıklı Voyvoda* adıyla meşhur olan

Eflak Kralı Vlad Drakul'u da burada anmak gerekir. Drakula isminin de buradan geldiği söylenmektedir. Fatih Sultan Mehmet, Drakul'u yakalamak için sefer düzenlemişse de o, kaçmayı başarmıştır (Taştan 2007: 412; Meydan Larousse 20. Cilt, s. 175).

Yusuf: *Her Yusuf güzel olmaz* (MKB 2001: 20), *Güzellikte Yusuf* (Yund 1967) “çok güzel” sözünde edebiyatımızda güzelliğin sembolü olmuş Hz. Yusuf'a işaret edilmektedir.

Zaloğlu Rüstem: “Herkes sözünü geçirip itaat altına almak; insanlar üzerinde baskı kurmak” anlamında kullanılan *Zaloğlu Rüstem kesildi* (Yund 1967) deyiminde geçen Zaloğlu Rüstem, İran'ın ünlü destan kahramanlarından birinin adıdır. Firdevsi'nin *Şehnâme* adlı eserinde kendisinden bahsedilen Zaloğlu Rüstem, çok güçlü, yiğit bir kahraman olarak tanıtılır (Meydan Larousse 17. Cilt, s. 141).

2. Kafiye ve söz sanatı yapabilmek için kullanılan adlar:

Aşağıya aldığımız adların kafiye ve söz sanatı yapmak için seçildiği anlaşılıyor. Seçilen adlar genellikle Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan adlardır. Bu adların kullanımında özellikle kafiyenin etkili olduğu açıktır. Burada kişi adının geçtiği söz varlığını ve hangi anlamda kullanıldığını belirtip geçmek istiyoruz.

Ayşe: *Odunun iyisi meşe kızın iyisi Ayşe* (Yund 1967) sözünde *Ayşe, meşe* kelimesiyle kafiyeli olması için seçilmiştir.

Ayvaz: *Vurdumduymaz Kör Ayvaz* “duygusuz, hiçbir şeye aldırış etmeyen umursamaz kimse” (Yurtbaşı 1996: 491) ve *Ayvaz kasap hep bir hesap* “Hiç fark yok, ha öyle ha böyle.” (Ayverdi 2008: 237) deyimlerinde geçmektedir.

Celâl: “Aferin demek ve takdir etmek” için kullanılan *Helal Adanalı Celâl* sözünde görmekteyiz.

Davut: “Her şeyin doğrusunu yapmayı veya söylemeyi huy edinmiş kimse” (TS 2005: 549) için Türkçede *Doğrucu Davut* kullanılmaktadır. *Umma Davut gönlünü avut* (Yund 1967) “boşuna ümitlenme” şeklinde de görülür.

Döndü / Döne: *Senin gönlün Döndü ile Döne'de benim gönlüm inek ile danada* “ Senin eğilim ve isteklerinle benim eğilim ve isteklerin bağdaşmaz. Yollarımız ayrı.” (Aksoy 1984: 869).

Edi / Büdü: Bu isimler, “birbiriyle iyi anlaşılan iki yaşlının baş başa kalışını anlatan” *Edi ile Büdü Şakire Dudu* deyiminde geçmektedir (TS 2005: 600).

Ese: “İnsanın en büyük yardımcısı paradır.” anlamında kullanılan *Ese dostum, Musa dostum, dolaştım Şam ve Halep'i koynumdaki kese dostum* (MKB

2001:122) sözünde kullanılan *Ese*'nin *İsa* adının değişmiş şekli olduğunu düşünmekteyiz.

Hasan: *Adın ne? Hasen (Hasan), faydası yoksa ha ben ha sen* “Faydası, hayrı yoksa adı sanı önemli değildir.”, *Hasan almaz basan alır* “Oyuna bakan değil, katılan kazanır.” (Yurtbaşı 1996: 263).

Hatice: “Önemli olan işin nasıl yapıldığı değil, sonucudur.” yerine söylediğimiz *Hatice 'yi bırak neticeye bak* sözünde geçmektedir.

Hıdır / Hızır: *Benim (Ustamın, Babamın) adı Hıdır elimden gelen budur* “Bilgim ve becerim bu kadardır, daha fazlasını yapamam.” (Yurtbaşı 1996: 481). *Ekmek Hızır 'ın, su Bedir 'in, yiğün için kudurun* “Başkaları kazanıyor, siz yiyip içip azın; çalışmadan, başkalarının sırtından keyif edip duruyorsunuz.” (Yurtbaşı 1996: 194). *Akıllımız Hızır Ağa, parmağını saldı bardağa* (MKB 2001: 17) “En akıllı, en bilgilimiz bile büyük hatalar yapıyor.” sözlerinde Hızır ve Hıdır adları karşımıza çıkar.

Kadire: *Kadı kazı Kadire geldi çıktı sedire* “Kendini soylu soplu diye satıyor; soyluyum diye caka satıyor; elini hiçbir işe sürmüyor.” (Yurtbaşı 1996: 302).

Musa: *Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse olandan kendini sakın ve Adın ne? Musaaa, benim de Musa ama o kadar uzun değil.* “Benim durumum da onunkinden (seninkinden) aşağı değil ama, onun gibi (senin gibi) gösteriş meraklısı değilim” anlamındadır (Aksoy 1984: 524). *krş. Benim de adım Yakup ama o kadar uzun değil.*

Murat: *İnadım İnat, adım Kel (Hacı) Murat* “Davranışında, sözünde direnen çok inatçı kişiler için kullanılır.” (Yurtbaşı 1996: 289).

Mülayim: *Adın ne?-Mülayim Ağa-Sert olsan ne yazar (halt edersin)?* “Yumuşak davranıyorum; çünkü sert davranmakla bir şey elde edemeyeceğimi biliyorum.” (Aksoy 1984: 436).

Niyazi: *Niyazi olmak* “boşu boşuna zarar görmek, yok yere yaralanmak, ölmek” (Yurtbaşı 1996: 384) deyiminde geçen Niyazi isminin, halk arasında söylenen *Ne şehit oldu ne gazi ...yoluna gitti Niyazi* sözünden kısalma olduğu anlaşılmaktadır.

Ömer: “Geri almayı ümit etme” anlamında kullanıldığını düşündüğümüz *Ver Ömer 'e yaz duvara* (MKB 2001: 145) sözünde geçmektedir.

Reşit: “Karşıdakini söylediğine, söyleyeceğine pişman etmek” anlamında kullanılan *Adın nedir? Reşit-Bir söyle bin işit* (MKB 2001: 9) deyiminde geçmektedir.

Safiye: *Safiye'den geçerim kafiyeden geçmem* (Yund 1967) ve *Geldi kafiye gitti safiye* (MKB 2001: 134) sözlerinde geçen bir isimdir.

Şaban: Verilen para ve malın boşa gideceğini kinayeli olarak anlatan *Verin Şaban'a gitmez yabana!* (MKB 2001: 145) sözünde geçer. *Şaban* ismi argoda “bön; budala; görgüsüz” (Aktunç 2002: 266) anlamında kullanılmaktadır.

Yakup: *Benim de adım Yakup ama o kadar uzun değil* “Benim durumum da onunkinden (seninkinden) aşağı değil ama, onun gibi (senin gibi) gösteriş meraklısı değilim.” (Aksoy 1984: 524).

3. Diğer Kişi Adları:

Bu gruptaki adların da Türk kültüründe çok bilinen ve kullanılan adlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu grupta Türkler tarafından iyi bilinen Agop, Vartan gibi yabancı adlar da yer almaktadır. Bu tür kişi adları taşıyıcısının milliyeti ve dini hakkında da ipucu vermektedir.

Agop: Tietze, Agop'un Ermenicede Yakup mukabili bir isim olduğunu belirtmektedir (Tietze 2002: 108). Türkçe iki deyimde geçer: *Agob'un kazı gibi bakmak* “sersem sersem, aptal aptal, aval aval bakmak” (Yurtbaşı 1996:11), *Agob'un kazı gibi yutmak* “her verileni yemek; kabullenmek; doymak bilmemek” (Yurtbaşı 1996: 11).

Ahmet: *Ahmed'in öküzü bakar iki gözü (Ahmed'in öküzü gibi ne bakarsın?)* “hiçbir şey anlamadan aptal aptal bakan” (Yurtbaşı 1996: 24).

Ali/ Veli/ Güllü: *Ali evlendi Güllü gelin oldu* “Bir olayın üzerinden çok zaman geçti, şartlar değişti.”, *Ha Hoca Ali ha Ali Hoca* “Başka başka şeylermiş gibi görünüyorlar ama ikisi birdir. Öyle yapmakla böyle yapmak arasında fark yoktur.” (Aksoy 1984: 701), *Ali Fakı'ya yazdırdık, daha beter azdırdık* “durumu düzelsin diye başvurduğumuz (sözde) uzman işi çıkmaza soktu.” (Yurtbaşı 1996: 35), *Ali'ye edik Veli'ye düdüük* “çeşitli gereksinmelere harcanan paralar” (Yurtbaşı 1996: 36), *Ali'nin külâhını Veli'ye Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek* “kendisinin para varlığı bulunmadığı hâlde birinden aldığını ötekine, ötekenden aldığını bir başkasına vererek işini yürütmek” (Aksoy 1984: 461) ve “Burada hiç akıllı yok” yerine *Ali'si deli, Veli'si deli, kırılanın hepsi deli* (MKB 2001: 22) sözlerinde bu isimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Fatma: *Abayı yaktı Fatmacığın bezine* “Birinin gösterişine, çekiciliğine, giyim kuşamına gönlünü kaptırdı.” (Yurtbaşı 1996: 1), *Erkek Fatma* “giyimi ve davranışları erkeği andıran kadın” (Yurtbaşı 1996: 211), *Aşhaneye gel Fatma* (MKB 2001: 33), *Düğünde Fatmacığın adı mı okunur?* (MKB 2001: 106) sözlerinde de Fatma ismine rastlıyoruz.

Hamit: *Pinti Hamit* “cimri” (Yurtbaşı 1996: 413).

Hamza: *Kör Hamza geldi galiba* (MKB 2001: 74) “kimsenin uğramadığı yer”.

Hasan: “Hakkı olan veya olmayan herkesin yararlandığı kaynak” (TS 2005: 2117) anlamındaki *yağma Hasanın böreği* deyiminde kullanılmaktadır. “Öyle şey olmaz.” anlamındaki *yağma yok* deyiimiyle birlikte düşünüldüğünde anlam daha da netleşmektedir.

Kasbar: *Eskici Kasbar* (MKB 2001: 123) sözünde geçen Kasbar, bir gayrimüslim adıdır. Eskicilik işini kimlerin yaptığını da gösteren bir sözdür. *Akşam Hacı Mehmet sabah eskici Yahudi* “kimileyin kendini iyi, doğru adam gibi gösteren hileci, dalavereci” (Aksoy 1984: 458) sözüyle birlikte düşünmek doğru olacaktır.

Kirkor: *Bizim evde yallanırsın, Kirkor'un bağında mı ürürsün?* “İyiliği bizden görüyorsun, yabancılarla hizmet ediyorsun.” (Yurtbaşı 1996: 104).

Leylâ: *Düttürü Leylâ* “ tuhaf, dar ve kısa giyinmiş kadın” (TS 2005: 593).

Mahmut: *Dalgacı Mahmut* “yapılması gerekli bir işi benimsemeyen, kaytarıcı” (TS 2005: 465) deyiminde karşımıza çıkmaktadır.

Malik Şah: *Kim ne derse desin Malik Şah kaymak yesin* (MKB 2001: 66) “Her durumda işleri yürüsün, kazanmaya devam etsin.” anlamında kullanılan bir sözdür.

Mehmet: *Akşam Hacı Mehmet sabah eskici Yahudi* “kimileyin kendini iyi, doğru adam gibi gösteren hileci, dalavereci” (Aksoy 1984: 458), *Bayağı Mehmet bayağı borkü* “Durumda hiçbir değişiklik yok, eski tas eski hamam” (Aksoy 1984:520) sözlerinde karşımıza çıkar.

Mustafa: *Kim kimi öğütledi, Hacı Mustafa sayıkladı* (MKB 2001: 66) “konuşulan sözler birine malûm olmak” sözünde geçer.

Ömer: *Çocuklar başı Deli Ömer* “çocukların oyununa karışmayı, onları başına toplayıp çocuksu işler yapmayı seven yaşlı adam” (Yurtbaşı 1996: 146) ve *Hacı Ömer Kabe'den getirmiş azımızı çoğa tutsunlar demiş* (MKB 2001: 6) sözünde geçer.

Pintoros: *Hacı Pintoros'a kavuşmak* “dövülmek, dayak yemek; ölmek” (Yurtbaşı 1996: 259) sözündeki Pintoros, bir gayrimüslim adı olmalıdır.

Raziye: *Alık Raziye* “anlayışsız, saf kadın”, *Deli Raziye* “deli gibi davranan şımarık kız/ kadın” (Yurtbaşı 1996: 159), *gam tutmaz tasasız Raziye* “ hiçbir şeye üzülmeyen, aldırış etmeyen kadın” (Yurtbaşı 1996: 226) biçimlerinde kullanılır.

Vartan: *Hangi keşişin öldüğünden haberi yok “vay Vartan!” (vay Vasil!) diye ağlıyor (ağlar)* “İşin aslını, gerçeğin ne olduğunu bilmiyor; yalan yanlış bir şeyler söylüyor.” (Aksoy 1984: 707) sözünde görüyoruz.

Zeyd: *Yan pala Zeydün* “Birinin, yeni bir durum karşısında ne yapacağını kestiremeyerek şaşkınlık geçirdiğini anlatmak için kullanılan bir söz.” (TS 2005:

2121). Zeyd, eski fetva metinlerinde erkeği temsil etmek için de kullanılır (bk. Aydemir 1989).

4. Kişi adı olmadığı hâlde öyle algılanan adlar:

Bazı adların kişi adı olmadığı hâlde zamanla öyle anlaşıldığı görülmektedir. Bu grupta bu tür adlar ele alınacaktır.

Ali: *Ali Kurna / Çifte Ali / Tek Ali* ifadelerinde geçen *Ali* kelimesinin şahıs adıyla bir ilgisi yoktur. *Ali Kurna* ile ilgili olarak Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “Eskiden kullanılan kâğıtlardan birinin adıydı. En ziyade sülüs yazı için kullanılırdı. İtalya’nın Toskana eyaletinin cenubunda güzel bir şehir olan Livurna’da yapılan bu kağıtta (A. Ligorna) kelimesi soğuk damga ile vurulduğundan tahriife uğrayarak ‘Ali Kurna’ olmuştu. İki boyu vardı. Birine ‘battal’, diğerine ‘evsat’ denilirdi. Battalların kıt’ası büyüktü. Evsat olanlar ‘eseri cedit’ kâğıdı cesametindeydi. Bu kâğıtların çifte olanları da vardı. Onlara ‘çifte Ali Kurna’ denilirdi.” (Pakalın 1983:52).

Ali kıran baş kesen “çevrenin tek ve sorumsuz zorbası” (Aksoy 1984: 461) deyiminin “Dalı kıran başı keser.” sözünden galat olduğu söylenmektedir. Fatih Sultan Mehmet’e atfedilen “Ormanlarımdan bir dal kesenin başını keserim.” sözü halk arasında önce “Dal kıran baş keser.” biçimine, sonra da *Ali kıran baş kesen*’e dönüşmüştür (Pala 2002: 28).

Ali Cengiz: *Ali Cengiz oyunu* “kurnazca ve hilece düzen” (Aksoy 1984: 461) deyiminde geçen Ali Cengiz isminin *Ali Cengiz masalı* ile ilişkisi düşünüldüğü gibi, *âl-i Cengiz* “Cengiz soyu” (Pala 2002: 26-27; Ayverdi 2008: 108) biçiminin yanlış yorumlanmasıyla oluştuğu söylenmekte ve “Anadolu’daki Moğol istilâsıyla” ilgili olduğu da ifade edilmektedir.

Ayaz Paşa: *Ayaz Paşa kol geziyor* “Dışarıda zorlu bir ayaz var. Çok soğuk bir rüzgâr esiyor.” (Aksoy 1984: 473) deyiminde kişi adı kastedilmediği açıktır.

Aydede: *Aydedeye misafir olmak* “geceyi açıkta, ay ışığında geçirmek” (Aksoy 1984: 497) deyiminde de böyle bir durum vardır.

Hacı Murat: “Sessiz ve hareketsiz durup karşısına bakmak” anlamında kullanıldığını tahmin ettiğimiz *Hacı Murat kuşu gibi* (MKB 2001: 6) deyimindeki “Hacı Murat kuşu”, “baykuş” için verilen isimlerden biridir. Anadolu’da baykuşa “hayırlı kuş, murat kuşu, ulu kuş” gibi çeşitli adlar verildiği görülmektedir. Bunlardan biri de “Hacı Murat kuşu”dur.

Kamber: *Kambersiz düğün olmaz* “Her toplantıda veya her işin içinde bulunmak merakında olanlar için yarı sitem, yarı şaka olarak söylenen bir söz.” (TS 2005: 1052) deyiminde geçen kamber, bir kişi adını karşılamamaktadır.

Arapça bir kelime olan *kanber* “sadık köle” (TS 2005: 1052) anlamında kullanılan bir kelimedir. “Kamber Türkçede bir yerin veya bir evin eski, emektar ve sadık müdavimleri, hizmetçileri için de kullanılmış bu anlama bağlı olarak *kambersiz düğün olmaz* deyimini oluşturmuştur.” (Albayrak 2004: 293).

Malkoçoğlu: *İp ucu vermez Malkoçoğludur* (MKB 2001: 35) “sırrını kimseye söylemeyen kişi” deyiminde geçer. Pakalın, Malkoç’un akıncılar ocağı başbuğlarından meşhur bir aile hakkında kullanılan bir tabir olduğunu ve yiğit anlamına geldiğini belirtmektedir (Pakalın 1983: 403). Akıncıların nereye akın edecekleri bilgisini kimseyle paylaşmamaları ile ilgili bir söz olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Atasözü ve deyimlerde kişi adlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bunların tespit edilip incelenmesi başka araştırmalar için de faydalı olacaktır. Bu çalışmada Türkçenin söz varlığı ile ilgili bütün kaynakların tarandığı söylenemez. Daha geniş çaplı bir taramayla buradaki örneklerin daha da artacağı anlaşılmaktadır. Bu tür çalışmaların Türk ad bilimi ve Türkçenin söz varlığı araştırmalarına katkı sağlayacağını düşünüyorum.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan 1996; *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan 1998; *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım 1984; *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I-III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKTUNÇ, Hulki 2002; *Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAK, Nurettin 2004; *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, LM Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, Abdullah 1989; *Ebussuûd Efendi*, Kültür Bakanlığı yayınları:1081, Ankara.
- AYVERDİ, İlhan 2008; *Misalli Türkçe Sözlük I-III*, 3. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BAHADINLI, Yusuf Ziya 1996; *Türkçe Deyimler Sözlüğü ve Kaynakları*, Yuva Yayınları, İstanbul.
- BANARLI, Nihad Sâmî 1987; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Ali Haydar 2000; *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- BAYRAK, Orhan M. 2004; *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, Tarih Düşünce Kitapları Yayınevi, İstanbul.

- BORATAV, Pertev Naili 1984; *Köroğlu Destanı*, Adam Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, İlyas 1998; “Hızır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 17, s. 406-409), İstanbul.
- DOĞAN, Muhammet Nur 2007; *Leylâ ve Mecnun*, Yapı Kredi yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- DUYMAZ, Ali 2001; *Kerem İle Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EROL, Aydıllı 1999; *Adlarımız (Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle)*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KİBAR, Osman 2005; *Türk Kültüründe Ad Verme (Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir 1965; *Osmanlı Padişahları*, Edebiyat Yayınevi, 15. Baskı, Ankara.
- KUDRET, Cevdet 1968; *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- MERT, Özcan 1993; “Çapanoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 8, s. 221-224), İstanbul.
- Meydan Larousse Büyük Sözlük ve Ansiklopedi* 1992; Sabah Gazetesi Yayınları (24 Cilt), İstanbul.
- MKB: Millî Kütüphane Başkanlığı 2001; *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talât 1993; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Abdülkadir 1994; “Dâvud Paşa Sahrası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt: 9, s.44-45), İstanbul.
- PAKALIN, İsmet Zeki 1983; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PALA, İskender 2002; *İki Dirhem Bir Çekirdek*, LM Yayıncılık, İstanbul.
- RASONY, Laszlo 1973; “Kuman Özel Adları”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* (Sayı: III, IV, V, VI 1966-1969), Ankara, s. 71-144.
- RASONY, Laszlo 1993; *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- SÖNMEZ, Sevgül 2000; *Karagöz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, Faruk 1999; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I, II*, Türk Dünyası araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ŞENYAPILI, Önder 2003; *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var*, METU Pres, 2. Baskı, Ankara.
- TAŞTAN, Murat-Yıldırım Çelebi 2007; *Tarih Sözlüğü*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- TATLI, İrfan 2005; *Türkçede Deyimler*, Karanfil Yayınları, İstanbul.
- TECER, Ahmet Kudsi 1988; “Nasreddin Hoca”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt: 9, s. 109-114), Ankara.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin 1988; “Mahmud Paşa”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt:7, s. 183-188), Ankara.
- TİETZE, Andreas, 2002; *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Cilt: 1 A-E), Simurg Yayınları, İstanbul.
- TS: *Türkçe Sözlük* 2005; Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı 1988; “Davud Paşa”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt:3, s. 496-498), Ankara.

- ÜSTÜN, Çağatay 2001; “Derdini Makro Paşa’ya Anlat...”, *Van Tıp Dergisi* (Cilt: 8, Sayı: 4), Van, s.134-136.
- WALKER, J. 1979; “Süleyman”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt: 11, s. 172-174), Ankara.
- YILDIRIM, Dursun 1999; *Türk Edebiyatında Bektâři Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YOLCU, Muhsin 2008; *Kelimelerin Hikâyesi*, Ađaç Yayınları, İstanbul.
- YUND, Kerim 1967; “Atasözlerimizde Kişi Adları”, *Türk Yurdu* (Cilt: 6, Sayı: 334), Ankara, s.18-24.
- YURTBAŞI, Metin 1996; *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Özdemir Yayıncılık, İstanbul.